तत्याज मोहिनी शीघ्रं व्रीड़या कमलोद्भवम् ॥
तत्रोवाच जगद्धाता तद्धामपार्श्वतश्च सा ।
प्रणेमुर्मुनयस्तञ्च भक्तिनम्रात्मकन्धराः ॥
आशिषं युयुजे ब्रह्मा वासयामास तान् प्रभुः ।
तेषु मध्ये प्रजज्वाल यथा तारासु चन्द्रमाः ॥
पप्रच्छुर्मुनयो देवं कथमेषा तवान्तिके ।
सर्व्वेषाञ्चाप्सरसां प्रवरा मोहिनीत्येवमेव च ॥
श्रुत्वा मुनीनां वचनमुवाच तान् प्रजापतिः ॥

ब्रह्मोवाच ।

अपूर्व्वं नृत्यगीतञ्च चिरं कृत्वा शुभावहा ।
उवासेयं परिश्रान्ता यथा कन्या पितुः पुरः ॥
इत्युक्त्वा जगतां धाता जहास मुनिसंसदि ।
जहसुर्मुनयः सर्व्वे सर्व्वज्ञास्तत्र राधिके ! ॥
सर्व्वं रहस्यं विज्ञाय जगत्स्रष्टुश्च मानसम् ।
सद्यश्चुकोप कुलटा हास्यव्याजेन संसदि ॥
सर्व्वाङ्गकम्पमाना सा कुलटा कुटिलानना ।
रक्तपङ्कजनेत्रा च कोपप्रस्फुरिताधरा ॥
उत्थाय च सभामध्ये तेषाञ्च पुरतः स्थिता ।
संबुध्योवाच ब्रह्माणं म्लेच्छकन्या यथा रुषा ॥

मोहिन्युवाच ।

अये ब्रह्मन् ! जगन्नाथ ! वेदकर्त्ता त्वमेव च ।
किंवा वेदप्रणिहितं कर्म्म किन्तद्विपर्य्ययम् ॥
विचारं मनसा स्वेन कुरु वेदविदां गुरो ! ।
स्वकन्यायां यत्स्पृहा स कथं हसति नर्त्तकीम् ॥
निर्म्मिताहमीश्वरेण सर्व्वेषां सर्व्वगामिनी ।
सतां कर्म्म विरुद्धं यत्तदत्यन्तविड़म्बनम् ॥
दासीतुल्यां विनीताञ्च देवेन शरणागताम् ।
यतो हससि गर्व्वेण ततोऽपूज्यो भवाचिरम् ॥
अचिराद्दर्पभङ्गन्ते करिष्यति हरिः स्वयम् ।
निबोध शरणं ब्रह्मन् ! वेधसाशाश्चैव साम्प्रतम् ॥
तवैव वचनं स्तोत्रं मन्त्रं गृह्णाति यो नरः ।
भविता तस्य विघ्नश्च स यास्यत्युपहास्यताम् ॥
भविता वार्षिकी पूजा देवतानां युगे युगे ।
तव माघ्याञ्च संक्रान्त्यां न भविष्यति सा पुनः ॥
कल्पान्तरेऽन्न कल्पे वा देशे देशान्तरेऽन्न ते ।
पुनः पूजा न भविता या गता सा गतैव च ॥
इत्युक्त्वा मोहिनी शीघ्रं जगाम मदनालयम् ।
तेन सार्द्धं रतिं कृत्वा बभूव विज्वरा पुनः ॥”
इति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे मोहिनीशाप-
ब्रह्मदर्पभङ्गप्रस्तावः ३२ अध्यायः ॥
तस्य सृष्टिक्रमो यथा। मनुरुवाच ।
“चतुर्मुखत्वमगमत् कस्माल्लोकपितामहः ।
कथञ्च लोकानसृजद्ब्रह्मा ब्रह्मविदांवरः ॥”

मत्स्य उवाच ।

“तपश्चचार प्रथमममराणां पितामहः ।
आविर्भूतास्ततो वेदाः साङ्गोपाङ्गपदक्रमाः ॥
पुराणं सर्व्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम् ।
नित्यशब्दमयं पुण्यं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥
अनन्तरञ्च वक्त्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिःसृताः ।
मीमांसा न्यायविद्या च प्रमाणाष्टकसम्मता ॥”
तस्य मानसदशपुत्त्रसृष्टिर्यथा,—
“वेदाभ्यासरतस्यास्य प्रजाकामस्य मानसाः ।
मनसः पूर्व्वसृष्टा वै जाता ये तेन मानसाः ॥
मरीचिरभवत् पूर्व्वं ततोऽत्रिर्भगवानृषिः ।
अङ्गिराश्चाभवत् पश्चात् पुलस्त्यस्तदनन्तरम् ॥
ततः पुलहनामा वै ततः क्रतुरजायत ।
प्रचेताश्च ततः पुत्त्रो वशिष्ठश्चाभवत् पुनः ॥
पुत्त्रो भृगुरभूत्तत्र नारदोऽपि चिरादभूत् ।
दशेमान् मानसान् ब्रह्मा जपन् पुत्त्रानजी-
जनत् ॥”
तस्य शारीरदशप्रजासृष्टिर्यथा,—
“शारीरानथ वक्ष्यामि मातृहीनान् प्रजापतेः ।
अङ्गुष्ठाद्दक्षिणाद्दक्षप्रजापतिरजायत ॥
धर्म्मस्तनान्तादभवद्धृदयात् कुसुमायुधः ।
भ्रूमध्यादभवत् क्रोधो लोभश्चाधरसम्भवः ॥
बुद्धेर्मोहः समभवदहङ्कारादभून्मदः ।
प्रमोदश्चाभवत् कण्ठान्मृत्युर्लोचनतो नृप ! ॥
रभसः करमध्यात्तु ब्रह्मसूनुरभूत्ततः ।
एते नव सुता राजन् ! कन्या च दशमी पुनः ॥
अङ्गजा इति विख्याता दशमी ब्रह्मणः सुता ॥”
तस्य चतुर्मुखत्वस्य कारणं यथा,—
“ततः स्वदेहसम्भूतामात्मजामित्यकल्पयत् ।
दृष्ट्वा तां व्यथितस्तावत् कामबाणार्द्दितो विभुः ।
अहो रूपमहो रूपमिति चाह प्रजापतिः ॥
ततो वशिष्ठप्रमुखा भगिनीमिति चुक्रुशुः ।
ब्रह्मा न किञ्चिद्ददृशे तन्मुखालोकनादृते ॥
अहो रूपमहो रूपमिति प्राह पुनः पुनः ।
ततः प्रणामनम्रां तां पुनरस्याभ्यलोकयत् ॥
अथ प्रदक्षिणञ्चक्रे सा पितुर्वरवर्णिनी ।
पुत्त्रेभ्यो लज्जितस्यास्य तद्रूपालोकनेच्छया ।
आविर्भूतं ततो वक्त्रं दक्षिणं पाण्डुगण्डवत् ॥
विस्मयस्फुरदोष्ठञ्च पाश्चात्यमुदगात्ततः ।
चतुर्थमभवत् पश्चाद्वामं कामशरातुरम् ॥
ततोऽन्यदभवत्तस्य कामातुरतया तथा ।
उत्पतन्त्यास्तदाकाशमालोकनकुतूहलात् ॥
सृष्ट्यर्थं यत् कृतं तेन तपः परमदारुणम् ।
तत् सर्व्वं नाशमगमत् स्वसुतोपगमेच्छया ॥
तेनाश्च वक्त्रमभवत् पञ्चमन्तस्य धीमतः ।
आविर्भवज्जटाभिश्च तद्वक्त्रञ्चावृणोत्प्रभुः ॥”

इति मत्स्यपुराणे ३ अध्यायः ॥ * ॥

नव ब्रह्माणो यथा, मार्कण्डेयपुराणे ।
“भृगुं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुमङ्गिरसन्तथा ।
मरीचिं दक्षमत्रिञ्च वशिष्ठञ्चैव मानसम् ।
नव ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः ॥”
कल्पभेदे तस्य जन्मानि यथा,—
“त्वत्तो मे मानसं जन्म प्रथमं द्विजपूजितम् ।
चाक्षुषं वै द्वितीयं मे जन्म चासीत् पुरातनम् ॥
त्वत्प्रसादात्तु मे जन्म तृतीयं वाचिकं महत् ।
त्वत्तः श्रवणजं चापि चतुर्थं जन्म मे विभो ! ॥
नासत्यञ्चापि मे जन्म त्वत्तः पञ्चममुच्यते ।
अण्डजं चापि मे जन्म त्वत्तः षष्ठं विनिर्म्मितम् ॥
इदञ्च सप्तमं जन्म पद्मजन्मेति मे प्रभो ! ।
सर्गे सर्गे ह्यहं पुत्त्रस्तव त्रिगुणवर्ज्जित ! ॥”
इति महाभारते शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मे
अनिरुद्धरूपविष्णुं प्रति पाद्मकल्पीयब्रह्मवच-
नम् ॥ * ॥ तस्य पतनकालो यथा,—
“द्वात्रिंशदब्दकोट्यस्तु तथा वृन्दाष्टकं भवेत् ।
खर्व्वद्वयं निखर्व्वञ्च शङ्कुत्रययुतं तथा ॥
पद्ममेकं समुद्राश्च त्रयो ब्रह्मसमागते ।
ब्रह्मा विष्णुर्दिने चैकः पतत्येवं वदन्ति ते ॥
मनीषिणस्तथा विष्णुरहन्यंशस्य शङ्करः ।
ईश्वरस्य तथा चासौ स सांख्यप्रकृतेस्तथा ॥
अतः परं परे धाम्नि कालसंख्या न विद्यते ।
ब्रह्मणोऽतः परं संख्या नास्ति चैतन्मतं हि नः ॥”
अपि च ।
“एकार्णवे तु त्रैलोक्ये ब्रह्मा नारायणात्मकः ।
भोगिशय्यागतः शेते त्रैलोक्यग्राससंहितः ॥
जनस्थैर्योगिभिर्देवश्चिन्त्यमानोऽब्जसम्भवः ।
व्यतीतायान्तु शर्व्वर्य्यां स बुद्धा सृजते पुनः ॥
एवन्तु ब्रह्मणो वर्षं तथा वर्षशतं भवेत् ।
गते वर्षे शते ब्रह्मा परमात्मनि लीयते ॥”

इत्यग्निपुराणम् ॥

ब्रह्माग्रभूः, पुं, (ब्रह्मणोऽग्रे सम्मुखे भवतीति । भू + क्विप् । यज्ञार्थं ब्रह्मणो देहाज्जातत्वात्तथात्वम् ।) घोटकः । इति हारावली । ५२ ॥

ब्रह्माञ्जलिः, पुं, (ब्रह्मणे वेदपाठार्थं कृतो योऽञ्जलिः ।) सामवेदपाठे स्वरविभागार्थं योऽञ्जलिः क्रियते सः । अध्ययनस्यादावन्ते च गुरवे प्रणवोच्चारणपूर्व्वकोऽञ्जलिः क्रियते सः । तत्पाठार्थत्वात् ब्रह्मणोऽञ्जलिः । इत्यमरटीकायां भरतः । २ । ७ । ३६ ॥ (यथा, मनुः । २ । ७०-७१ ।
“अध्येष्यमाणस्त्वाचान्तो यथाशास्त्रमुदङ्मुखः ।
ब्रह्माञ्जलिकृतोऽध्याप्यो लघुवासा जिते-
न्द्रियः ॥
ब्रह्मारम्भेऽवसाने च पादौ ग्राह्यौ गुरोः सदा ।
संहत्य हस्तावध्येयं स हि ब्रह्माञ्जलिः स्मृतः ॥”)

ब्रह्माणी, स्त्री, (ब्रह्माणमणति कीर्त्तयतीति । अण शब्दे कर्म्मण्यण् । ङीप् । यद्वा, ब्रह्माणमानयति जीवयतीति । अनप्रुप्राणने ण्यन्तादस्मात् कर्म्मणि अणि कृते “णेरनिटि ।६ । ४ । ५१ ।” इति णिलोपः “टिड्ढेति ।” ४।१।१५। इति ङीप् पूर्व्वपदादिति णत्वञ्च ।) ब्रह्मणः पत्नी । इति शब्दमाला ॥ ब्रह्मणोऽर्द्धशरीरात् तस्या उत्पत्तिर्नामान्तरञ्च यथा,—
“ततः संजपतस्तस्य भित्त्वा देहमकल्मषम् ।
स्त्रीरूपमर्द्धमकरोदर्द्धं पुरुषरूपवत् ॥
शतरूपा च सा ख्याता सावित्री च निगद्यते ।
सरस्वत्यथ गायत्री ब्रह्माणी च परन्तप ! ॥”

इति मत्स्यपुराणे ३ अध्यायः ॥*॥

अपि च ।
“हंसयुक्तविमानाग्रे साक्षसूत्रकमण्डलुः ।
आयाता ब्रह्मणः शक्तिर्ब्रह्माणी साभिधीयते ॥”

इति मार्कण्डेयपुराणे । ८८ । १४ ॥*॥

(इयं हि पूर्णशक्तेर्दुर्गायाः कलाशक्तिः । यदुक्तं मार्कण्डेये । ६० । ३४ ।